

Міністерство освіти і науки України
Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
Інститут проблем виховання НАПН України

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Національного еколого-натуралістичного центру

Серія: Педагогічні науки

Серія: Охорона здоров'я

Серія: Сільськогосподарські науки

Випуск 5, №1

2018

Київ - 2018

Зміст

Зміст.....

Серія: Педагогічні науки.....

В.В.Вербицький

Науковий доробок Д.Л. Сергієнка та його орієнтир на юннатівський рух

В.В.Мачуський

Патріотизм як основний ціннісний орієнтир освітнього процесу закладу позашкільної освіти на сучасному етапі

А.В. Корнієнко

Модель етнокультурного виховання учнів у закладах позашкільної освіти

А.Е.Бойко

Модернізація змісту освіти у гуртках гуманітарного напрямку на основі компетентнісного підходу

Н.О.Смольєр

Формування екологічних компетентностей школярів на екскурсіях у природі

Ю.П.Кращенко,

І.А.Жданова,

Ю.О.Ніка

STEM (ST(R)EAM) - освіта на прикладі проекту «Міжнародна зелена школа» та Літньої природничої школи Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

Л.П.Гайдзенко

Реалізація міжнародної науково-освітньої програми GLOBE в закладі позашкільної освіти

Т.М. Денисовець

Профілактика асоціальних захворювань серед молоді: теорія і практика підготовки педагогів

Серія: Охорона здоров'я

О.В. Квас,

В.І. Савченко

Keywords: competence approach, communicative competence, institutions of out-of-school education, modernization.

УДК 373.5.015.3:502.1

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА ЕКСКУРСІЯХ У ПРИРОДІ

Смольч Н.О., кандидат біологічних наук, доцент, керівник гуртка Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру
учнівської молоді
e-mail: smolarnat@ukr.net

Матеріали статті представляють результати систематизації та узагальнення досвіду організації екскурсійної діяльності школярів у межах позашкільної освіти. Охарактеризовано екскурсію в природі як засіб та умову формування їх екологічних компетентностей і наведено деякі методичні аспекти її організації. Актуалізована триєдина мета екскурсійної діяльності у природі – навчальна, виховна та розвиваюча. Акцентовано на особливостях проведення екскурсій на природно-заповідних територіях як об'єктах збереження біорізноманітності та екологічного просвітництва з метою природоохоронного виховання молоді. Формування екологічних компетентностей школярів під час екскурсій у природі розглядається як запорука розширення їх біолого-екологічного світогляду й підвищення рівня екологічної культури.

Ключові слова: позашкільна екологічна освіта, природоохоронне виховання, формування екологічних компетентностей, екскурсії у природі, екскурсії школярів на природно-заповідних територіях.

Постановка проблеми.

Національною доктриною розвитку освіти України, Концепцією національного виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепцією екологічної освіти в Україні визначено, що метою навчально-виховної діяльності навчальних закладів є виховання і розвиток творчого потенціалу, які базуються на знаннях, вміннях, навичках, соціальній активності особистості, формування системи гуманістичних цінностей, у якій цінність природи і людини визначаються як провідні.

У цьому контексті взаємовпливу набуває екологізація педагогічної діяльності, що спрямована на пізнання законів природи, непротивиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноцінних суб'єктів і партнерів взаємодії з людиною, збалансування мотивації у взаємодії з природою, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей, цінувати і оберігати природу рідного краю і власне здоров'я.

Загальноновизнано, що основними причинами загострення екологічних проблем довкілля нині є низький рівень екологічної культури значної частки представників суспільства. Адже екологічні проблеми слід вирішувати першочергово і фахово, враховуючи їх комплексний характер. Ще краще – упереджувати виникнення цих проблем. Так чинити, прогнозуючи свої дії щодо природи, моделюючи практичні рішення, передбачаючи можливі наслідки вчинених дій, може тільки екологічно свідома і грамотна людина, яка володіє арсеналом екологічних компетентностей. Особлива увага в цьому процесі прикута до шкільного віку людини.

Метою нашого дослідження є засоби та умови формування екологічних компетентностей школярів під час екскурсій у природі у системі позашкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науково-методичній літературі досить повно викладено загальні теоретичні основи формування в школярів ставлення до природи у фундаментальних працях О.М.Заклебного, І.Д.Зверева, К.М.Кудрявцевої, І.Г.Суравегиної.

Більшість сучасних досліджень виконані на матеріалах окремих навчальних предметів (А.С. Волкова, В.В. Коваль, В.М. Назаренко, П.В. Самойленко). У свою чергу, звернення до різних галузей знань про людину і природу, необхідність формування цілісних світоглядних уявлень пов'язано із застосуванням міждисциплінарного підходу, інтеграцією освіти.

Ці проблеми розглядалися у дослідженнях В.Р. Ільченко, Т.Г. Катеннікової, О.В. Король, Л.В. Шаповал та інших. Окремі аспекти екологічної освіти та виховання шкільної молоді відображено у працях Б.Г.Йоганзена, І.М.Костицької, В.С. Ліпницького, А.С. Некос, У.А. Турдикулова, В.Д. Шарко, Л.С. Шубкіної, Н.Б. Фокіної та ін. Таким чином, на даний час досліджено загальні тенденції екологічної освіти, розроблено і прийнято її вихідні положення (мета, завдання, принципи). Разом із тим, ряд аспектів екологічної освіти вимагає поглибленого дослідження, конкретизації змісту, форм та методів навчання. І важливе місце у цій низці педагогічних та методичних питань посідає формування екологічних компетентностей школярів як базового орієнтиру і запоруки набуття відповідних рівнів екологічної культури майбутніми громадянами держави.

Основні підходи до змісту, сутності та структури екологічної компетентності, визначення принципів, за якими відбувається формування цієї якості, визначено у працях О. Колонкової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей та ін.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що на сьогодні єдиного підходу щодо поняття екологічної компетентності не визначено. Так, Л.М. Титаренко вважає, що, на відміну від екологічної культури, яка може мати суспільний і особистісний характер, екологічна компетентність стосується тільки особистості [9]. В. Маршицька розглядає екологічну компетентність як здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли набуті знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля [6]. О. Колонська визначає екологічну компетентність як систему знань, умінь і навичок у сфері екологічної діяльності, що відповідають внутрішній позиції та забезпечують кваліфіковане розв'язання екологічно небезпечних ситуацій, спостереження та контроль за

дотриманням екологічних вимог у різних сферах життєдіяльності згідно з екологічним законодавством України [4].

В узагальненому вигляді підходи різних авторів до розуміння поняття «екологічна компетентність» зводяться до такого (надаємо в трактуванні С.П. Левків [5]):

- інтегрований розвиток особистості, що об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування [11];

- характеристику, що дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку [7];

- підготовленість і здатність людини до практичного вирішення екологічних завдань, наявності в неї ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно діяти у проблемних ситуаціях, що виникають у різних сферах діяльності, та знаходити правильні шляхи їх вирішення [10].

На нашу думку, екологічна компетентність виявляється в систематичному прийнятті рішень щодо врахування екологічних наслідків власної діяльності, що чинить відповідний вплив на довкілля.

Виклад основного матеріалу.

Значну роль у формуванні та розвитку екологічних компетентностей у підростаючого покоління має відігравати екологічна освіта та виховання, про що свідчать відповідні компоненти стандартів [1,2]. Формувати їх доцільно безперервно, на різних стадіях індивідуального життєвого та соціально-адаптивного розвитку людини, що відповідає Концепції безперервної екологічної освіти [3].

Основою екологічної компетентності є екологічні знання, досвід практичної діяльності в довкіллі. Набуті екологічні знання є власним надбанням особистості, і формуються вони під впливом екологічної інформації, насамперед, у школі на уроках біології, інших предметів природничого циклу, в позаурочний час (робота в екологічних гуртках, на факультативах, виконання проєктів, підготовка науково-дослідних робіт, участь в екологічних та природоохоронних акціях, конкурсах тощо), в поза навчальний час (перегляд спеціалізованих тематичних програм і передач екологічного змісту та ін.), позапшкільний час (робота в еколого-натуралістичні гуртках, очно-заочних біологічних школах, предметних натуралістичних школах, секціях, екскурсійна діяльність та ін.).

У загальному екскурсія у природі є основною навчально-виховною формою пізнання природних об'єктів, що проводиться з юннатами при пересуванні від об'єкта до об'єкта в їх природному середовищі.

У самому понятті «екскурсія» (лат. *excursio* – вибігаю) відображено, що навчальне заняття повинно проводитись поза аудиторією, в першу чергу – у природі.

Як і будь-яке навчальне заняття, природнича екскурсія несе триєдину освітню мету – навчальну, виховну та розвиваючу.

Спостереження природних об'єктів і явищ у їх природних умовах дозволяє школярам їх пізнавати, залучати знання із різних предметів, обґрунтовуючи взаємозв'язки, передбачати довгострокові зміни, розвиток подій, обґрунтовувати доцільність запровадження природоохоронних заходів тощо. Це сприяє формуванню в учнів цілісної картини світу і біолого-екологічного світогляду.

На екскурсіях вихованці отримують навички і вміння проведення дослідницької роботи. Вони вчаться спостерігати за предметами і явищами неживої і живої природи, аналізувати, порівнювати, робити висновки. Виконуючи дослідницькі завдання, вихованці знайомляться з рослинним і тваринним світом своєї місцевості в різні пори року, отримують конкретні

уявлення про застосування знань про природу на практиці. Все це активізує пізнавальну діяльність, спонукає до вивчення і закріплення нових знань. У вихованців виробляється вміння формувати причинно-наслідкові зв'язки у вивченні біологічних та екологічних процесів і явищ.

Виховне значення екскурсій полягає в тому, що спостереження взаємозв'язку і взаємообумовленості у природі викликає інтерес і почуття любові до інших живих істот і рідного краю, виробляє навички роботи у колективі. Сприймаючи об'єкти у природних умовах, а також природні запахи, звуки, кольори, вихованці навчаються бачити, відчувати прекрасне й доцільне у навколишньому світі, у них формується любов до природи і відповідальність за її збереження.

Екскурсії розширюють біолого-екологічний світогляд учнів, розвивають спостережливість, уміння бачити те, що раніше відбувалося поза їх увагою, виробляють практичні навички і вміння – орієнтування в просторі, визначення видів ґрунтів, рослин, комах, птахів, формують уявлення про їх життєві процеси. У спостереженні об'єктів екскурсій беруть участь різні органи чуттів дитини. Це сприяє більш досконалому вивченню об'єктів і явищ, а також розвитку й самих органів чуттів. Без проведення відповідних екскурсій вивчення природничого матеріалу набуває схоластичного характеру. К.Д. Ушинський підкреслював, що чудовий краєвид має такий великий виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливові педагога, а день, проведений серед гаїв і полів, вартий багатьох тижнів, проведених на навчальній лаві.

Головним методом навчання на екскурсії є спостереження предметів, явищ, процесів. Він поєднується із поясненням керівника (спеціалістів різних галузей), із бесідою, демонстрацією визначених об'єктів, із виконанням робіт практичного і дослідницького характеру.

Керівництво екскурсією вимагає відповідного рівня педагогічної майстерності. Це полягає, зокрема, в чіткому формулюванні мети екскурсії, в умінні організувати роботу всієї групи і окремих вихованців, управляти

нею, зосереджувати увагу вихованців на об'єкті, що вивчається. У міру накопичення екскурсійного досвіду в роботі з вихованцями буде з'являтися все більше самостійності. Завдання керівника екскурсії – розвивати ініціативу й активність вихованців, для чого доцільно організовувати спостереження і колекціонування, вимірювання, зарисовки й фотографування, ведення необхідних записів, надавати рекомендації з використання деяких технічних прийомів і способів виконання роботи. Все це буде мобілізувати увагу юних дослідників природи активізувати пізнавальну діяльність, розвивати спостережливість, допитливість, пам'ять, емоційну сферу та ін. Природнича екскурсія не повинна зводитися до простого повторення вивченого теоретичного матеріалу. Вона повинна надати вихованцям щось нове, поглибити та розширити їх знання про навколишній світ природи.

Ефективність екскурсії залежить від організованості та дисциплінованості вихованців. Тому під час вступної бесіди керівник пояснює, як екскурсанти повинні поводитися на маршруті – в лісі, на полі, біля річки; як необхідно одягнутися в залежності від погоди і пори року, як розподілити екскурсійне спорядження між собою.

Щоб увага учнів під час екскурсії не відволікалась, не слід захоплюватися ознайомленням із багатьма (всіма) об'єктами, швидко переходити від одного об'єкта до іншого без визначеного порядку, зупинятися на дрібних моментах. У тому випадку, коли у дослідників виникнуть питання, що не стосуються теми екскурсії, необхідно перемкнути їх увагу на об'єкт, що вивчається, а якщо це зробити важко, то коротко пояснити те, що зацікавило дітей, або ж пообіцяти зробити це пізніше. Відмовленням або відхиленням від відповіді на такі питання можна загасити зацікавленість у дітей, їх намагання ширше, всебічніше пізнати навколишній світ.

Екскурсійні об'єкти будуть сприйматися краще, в повному обсязі, якщо під час підготовки до проведення екскурсії зацікавити вихованців

проблемно-пізнавальними задачами, надати деякі відомості про об'єкти екскурсії і ознайомити з вимогами виконання завдань під час екскурсії та під час самостійної роботи чи оформлення звіту за екскурсію. Важливо, щоб під час екскурсії і опрацювання зібраного екскурсійного матеріалу юннати виконували доступні їм завдання дослідницького та практичного характеру.

На підготовчому етапі екскурсії вихованців слід розподілити на групи (кількість вихованців у кожній групі залежить від об'єму завдань та їх кількості, здебільшого 3-4, 5-6 осіб), у кожній із яких призначити відповідального учня за дисципліну і виконання завдань. Цей прийом буде сприяти формуванню в учнів лідерських якостей і навичок. Після цього для кожної групи або кожного вихованця доводяться індивідуальні завдання.

Важливими під час екскурсії є пояснення та коментарі керівника. Його розповідь повинна бути лаконічною, цікавою і доступною для вихованців. Якщо екскурсія потребує теоретичних пояснень, то їх необхідно надавати або на початку екскурсії, або після її проведення, не забираючи час. Однією із особливостей навчальної екскурсії у природі, що є її й головним завданням, виступає ознайомлення вихованців із тими об'єктами, процесами і явищами, які вони бачать і відзначають саме на маршруті екскурсії.

Екскурсійна діяльність дає можливість надавати увагу моральним аспектам спілкування людини з довкіллям, навчати дітей нормам поведінки у природі, що здійснюється з урахуванням умов екологічного виховання. Так, під час екскурсій необхідно навчати юннатів бережливому ставленню до природи (не зривати без потреби рослини та їх частини (квітки, листки, пагони, плоди), не зламувати гілки на деревах і кущах, не втоптувати (м'яти) трави, не турбувати тварин, не знищувати їх схованок (нір, гнізд), узагалі не залишати слідів своєї присутності на екскурсійному маршруті). Керівник повинен пояснити вихованцям на початку екскурсії, яку шкоду завдають рослинам обламані гілки, обдерта кора, тваринам – знищені кладки яєць, гнізда та ін. При потребі на цьому необхідно наголошувати і під час екскурсії. Ці моменти доцільно обговорювати з дітьми й після екскурсії,

якщо під час екскурсії виявлялися факти негативного антропогенного впливу на рослинні об'єкти чи інші об'єкти природи. Засвоєння таких знань учні мають змогу продемонструвати під час виконання індивідуальних завдань, вказавши ризики для об'єктів та розробляючи заходи їх збереження.

Під час екскурсії необхідно звертати увагу вихованців на фарби зеленого лісу, яскравість (аспектність) лук та різнобарв'я степу, на дзюркотіння струмка чи хлюпотіння хвиль річки, на різноголосий спів птахів, на аромати степу, лук, запахи (квітування липи, маслинки вузьколистогої та ін.), шелест вітру в лісі тощо. Це пробуджує у них почуття чарівного, виховує естетичні смаки, любов до рідної природи, залишає незабутні спогади на все життя.

У процесі шкільного навчання в учнів виробляється динамічний стереотип: після кожного уроку – перерва. Цієї регламентації часу доцільно дотримуватися і під час проведення екскурсії: після 40-45 хвилин активної діяльності екскурсантів необхідно робити перепочинок на 10-15 хвилин. У цей час вони можуть послухати звуки природи, відчутти запахи, обговорити деякі моменти екскурсії або ж отримати індивідуальні завдання.

Після проведення екскурсії проводиться підсумкова бесіда. Вихованці обмінюються враженнями, висловлюють свої думки, вирішують за допомогою керівника питання, що виникли під час проведення екскурсії.

Керівник екскурсії узагальнює, уточнює, доповнює відповіді вихованців. Бесіда повинна бути короткою, щоб не послабити емоційність задоволень від самої екскурсії. Ефективність такої бесіди зростає, якщо керівник при необхідності використовує додатковий матеріал, наприклад, фотоілюстрації, попередній досвід спостережень школярів.

Уже на біостанціонері після підсумкової бесіди, керівник ще раз доводить алгоритм опрацювання екскурсійних матеріалів, надає консультації і контролює розбирання вихованцями робочого букету та інших матеріалів, які були зібрані під час екскурсії.

Після екскурсії вихованці виконують завдання за екскурсією, оформляючи у щоденнику практики, укладають флористичний список за

біотопами, оформляють інформацію про тварин за відповідними схемами та працюють над індивідуальними завданнями.

Велике значення для закріплення матеріалу екскурсії має залучення вихованців до суспільно-корисної праці. Це може бути прибирання сміття на маршруті, розчищення стежки екскурсійного маршруту від сухостою, облаштування джерела тощо.

Керівник заздалегідь повинен визначитися, яке спорядження потрібно для кожної екскурсії. Екскурсійне спорядження умовно можна поділити на три види: індивідуальне (для кожного вихованця), групове і загальноекскурсійне.

Наприклад, для ботанічної екскурсії воно може бути таким:

- спорядження для кожного вихованця: польовий щоденник (блокнот чи зошит), олівець, кольорові олівці, ластик, пакетики для збору насіння, лишайників, мохів, коробочки, банки;
- спорядження для групи вихованців: газетний папір, екскурсійна ботанічна папка, пакети для збору робочого букету, копач, сантиметрова стрічка чи рулетка;
- спорядження загальноекскурсійне: лопата (експедиційна, садова чи саперна), термометр, бінокль, фотоапарат, шнур, компас, лупа, висотомір (для визначення висоти дерев), GPS-навігатор.

Інше спорядження, в залежності від специфіки практикуму (ботанічного, зоологічного, мікологічного тощо), теми, мети, завдань екскурсії, особливостей виконання індивідуальних завдань вихованцями можна використовувати як індивідуальне, групове чи загальноекскурсійне (наприклад, висотомір, граблі для забору матеріалу на водоймі та ін.).

Важливо, що мета кожної екскурсії у природу – встановлення зв'язків між різними явищами в єдиному життєвому комплексі, визначення залежності живих організмів від субстрату, зміни кліматичних умов, антропогенного впливу та ін. Специфіка екологічних екскурсій у природі

полягає в системному підході до розкриття суті екологічних об'єктів, явищ та процесів.

У ході екскурсій на доступному для вихованців рівні розглядаються зв'язки між неживою і живою природою, між різними компонентами живої природи (рослинами, тваринами), між природою і людиною. Через пізнання цих зв'язків і відносин діти вивчають навколишній світ, отримують конкретні уявлення про різноманітні види рослин і тварин, явища і взаємопов'язані компоненти живої та неживої природи, засвоюють навички поведінки в ній, методики проведення досліджень, навчаються обробляти і узагальнювати отримані результати.

Основним методом пізнання – цілеспрямоване спостереження під опосередкованим керівництвом викладача (керівника практики чи екскурсії) живої реальності, аналіз її сутності, яке доповнюють записи вражень, зарисовки, складання схем процесів. Все це потім систематизується, узагальнюється й колективно глибоко і всебічно обговорюється на інших заняттях у гуртках станцій юних натуралістів, аудиторних заняттях очно-заочних біологічних шкіл при еколого-натуралістичних центрах учнівської молоді та ін.

Обов'язкова умова екскурсійної діяльності – проведення з вихованцями практичної науково-дослідницької роботи у природі. Під час екскурсій доцільно організовувати коротко- та довготривалі фенологічні спостереження. Накопичення конкретних результатів сприяє розумінню зв'язків і залежностей у природі, формує у дитини екологічний стиль мислення.

Організуючи екскурсію з вихованцями, слід проводити моніторингові дослідження стану місцевих екосистем. Вони можуть мати багатовекторне спрямування і, як правило, охоплювати місцеві проблеми. Використання моніторингових досліджень у природі не тільки підсилює інтерес дітей до вивчення циклів біологічних, хімічних, географічних дисциплін, але й сприяє мотивації наукового пошуку, поглибленому

вивченню окремих розділів наук, навчає замислюватися над проблемами довкілля свого регіону, бережно ставитися до об'єктів місцевої біорізноманітності, а також підвищує рівень екологічної свідомості школярів.

Об'єктами біолого-екологічних екскурсій можуть бути як природні (ліс, болото, степ, річка та ін.), антропогенно-природні (парки, ботанічні сади, лісосмути, лісові насадження та ін.), так і антропогенні (музеї, кар'єри та ін.). Але найкращими полігонами екологічного просвітництва є об'єкти та території природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), оскільки вони включають типові чи унікальні природні комплекси, де зберігається біорізноманітність у природному стані, зокрема й раритетні об'єкти. На сьогодні об'єкти ПЗФ характеризуються найвищими показниками репрезентативності й унікальності, є своєрідними біоцентрами, базами генофонду типової та рідкісної біорізноманітності. А тому рекреаційна діяльність на їх території, в тому числі й еколого-просвітницька, повинна здійснюватися регламентовано і згідно з вимогами чинного природоохоронного законодавства та встановленого для кожної категорії ПЗФ заповідного режиму (закріпленого у правових нормах порядку збереження і використання заповідних комплексів чи об'єктів відповідно до їх цільового призначення).

Теоретично всі об'єкти ПЗФ можуть бути базами проведення екологічних екскурсій. Однак із цією метою згідно з природоохоронними принципами доцільно, насамперед, використовувати рекреаційні природно-заповідні території, якими є біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, оскільки функціональне зонування їх території дозволяє здійснювати рекреаційну діяльність без шкоди для природного середовища у відповідних, призначених власне для цього зонах (регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, почасти – господарській).

Для потреб екологічного просвітництва можливо також використовувати ресурси й інших об'єктів ПЗФ ландшафтного рівня

охорони, насамперед, ландшафтних заказників. Рекреаційна діяльність у межах заказників і пам'яток природи може здійснюватися за умови забезпечення охорони та збереження їх природних комплексів відповідно до положень про заказники та пам'ятки природи й охоронних зобов'язань власників або користувачів земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказниками або пам'ятками природи.

Зазначимо, що можливість використання об'єктів ПЗФ для такого роду діяльності повинно бути чітко регламентованими. Це залежить, насамперед, як від самого об'єкта (його категорії, площі, рекреаційних можливостей, показників наукової цінності біорізноманітності, стійкості до антропогенних навантажень тощо), так і від рівнів рекреаційного навантаження (кількості рекреантів, темпів навантаження та ін.) та підготовки екскурсовода (рівнів фахової підготовки та екологічної свідомості, здатності забезпечувати контроль за дотриманням природоохоронного законодавства рекреантами та ін.). А тому з метою проведення екологічних екскурсій найдоцільніше використовувати такі об'єкти ПЗФ, як національні природні, регіональні ландшафтні парки та об'єкти колекційного блоку (дендропарки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади), де працівники парку (науковці, спеціалісти з рекреації, інспектори з охорони довкілля) забезпечать як кваліфіковану організацію екскурсій, так і контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства під час їх проведення, а екскурсанти набудуть компетентностей у галузі заповідної справи та в цілому охорони природи.

Висновки. Екскурсія як форма і засіб пізнання природних об'єктів і явищ є методично доцільною й однією з основних у процесі формування екологічних компетентностей школярів. Використання екскурсій у природі при організації навчально-виховного процесу в системі позашкільля надає багато переваг як щодо специфіки вивчення екологічних об'єктів і явищ у природі й у взаємозв'язку з оточуючим природним середовищем, так і щодо застосування методичних підходів та прийомів, спрямованих на реалізацію

триєдиної освітньої мети – навчальної, виховної та розвиваючої. На екскурсіях, які проводяться у природних умовах, формування екологічних компетентностей школярів, як запоруки їх екологічної свідомості й культури, відбувається за допомогою засобів самої природи на принципах системності, взаємозалежностей, взаємообумовленостей і екобіоцентризму.

Список використаних літературних джерел

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/
3. Концепція екологічної освіти в Україні // Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – №7. – С. 4.
4. Колонькова О.О. Формування екологічної компетентності старшокласників засобами дистанційної освіти / О.О. Колонькова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [36-к наук. праць]. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т.1, вип. 10. – С. 379–387.
5. Левків С.П. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології / С.П. Левків // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : [36-к наук. праць ; за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. МIRONЧУК]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014.
6. Маршицька В.В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В.В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [36-к наук. праць]. – Київ, 2005. – Кн. 2, вип. 8. – С. 20–24.
7. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків / Н.А. Пустовіт // Наукові записки. Серія «Педагогіка і психологія». – Вінниця : РВВ ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. – Випуск 5. – С. 59–62.
8. Смоляр Н.О. Формування екологічних компетентностей школярів як актуальна педагогічна проблема / Н.О. Смоляр, Т.М. Остапенко // Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXII Каршинські читання) :

[матер. міжн.наук.-практ. конф., Полтава, Полтавський нац. пед. ун-т, 21–22 травня 2015 р.] – Полтава : Астрал, 2015. – С. 189–191.

9. Титаренко Л.М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету / Л.М. Титаренко : [Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04]. – Київ, 2007. – 22 с.
10. Формування екологічної компетентності школярів : [Наук.-метод. посібник] / Пустовіт Н.А., ПрущакOVA О.Л., Руденко Л.Д., Колоцькова О.О. – К., 2008. – 64 с.
11. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничого циклу / С.В. Шмалей : [Дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01] / С.В. Шмалей. – К., 2005. – 479 с.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi serednoi osvity (2011) [State standard of basic and complete secondary education]. Available to: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity (2011) [State standard of elementary general education]. Available to: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911/
3. Kontsepsiia ekolohichnoi osvity v Ukraini (2002) [The Concept of Environmental Education in Ukraine].
4. Kolonkova, O. (2007). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti starshoklasnykiv zasobamy dystantsiinoї osvity [Formation of environmental competence of senior pupils by means of distance education]. Kamianets-Podilskyi.
5. Levkiv, S. (2014). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv na urokakh biolohii [Formation of environmental competence of pupils on biology lessons]. Zhytomyr.
6. Marshytska, V. (2005). Sutnisni kharakterystyky ekolohichnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly [Essential characteristics of environmental competence of elementary school pupils]. Kyiv.
7. Pustovit, N. (2001). Osobystisno orientovani tekhnolohii ekolohichnoho vykhovannia pidlitkiv [Personally oriented technologies of environmental education of teenagers]. Vinnytsia.
8. Smoliar, N. & Ostapenko T. (2015). Formuvannia ekolohichnykh kompetentnostei shkolariv yak aktualna pedahohichna problema [Formation of environmental competencies of pupils as a topical pedagogical problem]. Poltava.
9. Tytarenko, L. (2007). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv biolohichnykh spetsialnostei universytetu [Formation of environmental competence of students of biological specialties of the university]. Kyiv.

10. Pustovit, N. (Ed.) (2008). *Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv* [Formation of environmental competence of schoolchildren]. Kyiv.
11. Shmaliei, S. (2005). *Systema ekolohichnoi osvity v zahalnoosvitnii shkoli v protsesi vuvchenni predmetiv pryrodnychoho tsykladu* [The system of environmental education in a secondary school in the process of studying the subjects of the natural cycle]. Kyiv.

Формирование экологических компетентностей школьников на экскурсиях в природе

Смолар Н.А., кандидат биологических наук, доцент, руководитель кружка Полтавского областного эколого-натуралистического центра учащейся молодежи, e-mail: smolarnat@ukr.net

Материалы статьи представляют результаты систематизации и обобщения опыта организации экскурсионной деятельности школьников в рамках внешкольного образования. Охарактеризовано экскурсию в природе как средство и условие формирования их экологических компетентностей и приведены методические аспекты ее организации. Актуализирована триединая цель экскурсионной деятельности в природе - учебная, воспитательная и развивающая. Акцентировано на особенностях проведения экскурсий на природно-заповедных территориях как объектах сохранения биоразнообразия и экологического просвещения с целью природоохранного воспитания молодежи. Формирование экологических компетентностей школьников на экскурсиях в природе, рассматривается как залог расширения их биолого-экологического мировоззрения и повышения уровней экологической культуры.

Ключевые слова: внешкольное экологическое образования, природоохранное воспитание, формирование экологических компетентностей, экскурсии в природе, экскурсии школьников на природно-заповедных территориях.

Environmental competencies formation of schoolchildren on nature excursions

Smoliar N.O., PhD (biological science), associate professor, Head of the group of Poltava regional ecological and naturalistic center of pupils' youth, E-mail: smolarnat@ukr.net

The article raised the problems of ecologization of pedagogical activity aimed at knowledge of the natural laws by schoolchildren, its objects, processes, and phenomena by forming their ecological competences through excursion activities.

The materials of the article represent the results of systematization and generalization of the experience of excursion activities organization of pupils within the limits of extracurricular education. The natural excursion as a means and condition of formation of ecological

competencies is described, some methodical aspects of its organization are given. The threefold purpose of the natural excursion activity is actualized. There are: educational, educational and developing. The specificity of natural ecological excursions is emphasized, which consists of a systematic approach to the disclosure of the essence of environmental objects, phenomena, and processes on the principles of interdependence, interdependence and eco-biocentrism.

The focus is on the features of a nature reserves excursions as objects of conservation of biodiversity and ecological education for the purpose of environmental education of youth. Formation of environmental competences of schoolchildren during natural excursions is considered as a guarantee of expanding their biological and environmental outlook and raising the levels of ecological culture.

Keywords: *extracurricular environmental education, environmental protection education, environmental competencies formation, natural excursions, nature reserves excursions of schoolchildren.*